ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

LABOR LAW AND THE RIGHT OF SOCIAL SOFTWARE

DOI: 10.32844/2222-5374-2020-104-2.59

УДК: 349.3

Гнатенко К. В.,

Головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення
та контролю у сфері нотаріату управління з питань нотаріату
Головного територіального управління юстиції у Харківській області,
кандидат юридичних наук

ІСТОТНІ ОЗНАКИ ПРИНЦИПІВ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що визначенню змісту категорії «принцип права» на сьогодні у юридичній науковій літературі присвячено значну кількість теоретичних досліджень. Вчені аналізують та розкривають природу та сутність принципів права як загальної категорії, а також здійснюють спроби заглибитися у специфіку змісту галузевих принципів, принципів правових інститутів, визначити їхню роль у механізмі правового регулювання, та й у правовій системі держави загалом. Проте попри уже проведену глибинну та значну науково-теоретичну роботу, у правничій науці постає все більше проблем щодо структуризації наявних знань стосовно змісту та ознак принципів права, а надто стосовно сутності та істотних рис галузевих принципів права, їхньої ролі. Важливою науково-теоретичною задачею є з'ясування переліку суттєвих ознак принципів права соціального забезпечення, адже доктрина наведеної галузі права на сьогодні не виробила єдиного підходу до з'ясування окресленого питання. У статті пропонується теоретичне узагальнення та новітнє осмислення проблематики визначення істотних ознак принципів права соціального забезпечення. Автором як підґрунтя для подальшого наукового пошуку закладено науково-теоретичні висновки з більш загального питання суттєвих ознак принципів права. Зауважено, що серед таких ознак слід виділяти їхню об'єктивованість у нормах права, офіційну визнаність, здатність виступати реальним регулятором суспільних відносин, скеровувати правотворчість та правозастосування тощо. Надалі розкрито більш спеціальні та конкретні положення наукової доктрини права соціального забезпечення з приводу виділення істотних ознак принципів саме права соціального забезпечення. Відзначено, що такі міркування у своїй сукупності дозволяють комплексно та досить глибинно підійти до осягнення сутності і природи принципів права соціального забезпечення, а тому доцільно здійснити певний синтез запропонованих суджень, а також формування власних зауважень та тверджень з окрес-

леного питання. Надалі запропоновано авторський перелік істотних ознак принципів права соціального забезпечення. Зауважено те, що вони відображають у найбільш концентрованому вигляді сутність та призначення усієї галузі права соціального забезпечення, ґрунтуючись на ідеях справедливості, поваги до людської гідності, добра, співчуття, людяності.

Ключові слова: соціальне забезпечення, галузь права, принципи, правова система, правотворчість, правореалізація, праворозуміння, правове регулювання.

Актуальність теми. Визначенню змісту категорії «принцип права» на сьогодні у юридичній науковій літературі присвячено значну кількість теоретичних досліджень. Вчені аналізують та розкривають природу та сутність принципів права як загальної категорії, а також здійснюють спроби заглибитися у специфіку змісту галузевих принципів, принципів правових інститутів, визначити їхню роль у механізмі правового регулювання, та й у правовій системі держави загалом. Проте попри уже проведену глибинну та значну науково-теоретичну роботу, у правничій науці постає все більше проблем щодо структуризації наявних знань стосовно змісту та ознак принципів права, а надто стосовно сутності та істотних рис галузевих принципів права, їхньої ролі. Важливою науково-теоретичною задачею є з'ясування переліку суттєвих ознак принципів права соціального забезпечення, адже доктрина наведеної галузі права на сьогодні не виробила єдиного підходу до з'ясування окресленого питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання змісту та ознак принципів права соціального забезпечення склали предмет наукових досліджень багатьох науковців, серед яких В.С. Андрєєв, Н.Б. Болотіна, Т.З. Герасимів, Ж.А. Горбачева, І.С. Захаров, О.В. Заяц, І.В. Іванова, М.І. Іншин, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, С.М. Синчук, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Е.Г. Тучкова, Н.М. Хуторян, В.І. Щербина, М.Л. Ярошенко, та багатьох інших. Вчені здійснили значний внесок у розкриття та вирішення обраної проблематики.

Невирішені раніше проблеми. Попри наявний теоретичний доробок з наведеної проблематики, виокремлення переліку визначальних правових ознак принципів права соціального забезпечення на даний час є досить хаотичним та неузгодженим, потребує подальшої систематизації, уніфікації підходів.

Метою даної статті є з'ясування переліку істотних ознак принципів права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. І.Ю. Хомич пропонує розглядати декілька підходів до визначення категорії «принципи права». Так, представники першої концепції вважають, що принципи – це основні вихідні положення. Вони наділяють правові принципи такими характерними ознаками, як утіленість у нормах права з одночасним установленням їхньої сутності та юридичної природи. Зокрема, такої думки дотримується В. М. Хропанюк. Прихильники іншої концепції у зміст поняття «правові принципи» вкладають два значення – принцип як ідея та принцип як норма. При цьому правові принципи наділено такими ознаками: поширення на всіх суб'єктів системи, підвищення ефективності функціонування систе-

ми, динамічність. Представниками такої концепції, на думку І. Ю. Хомич, є С.С. Алексєєв та М.Д. Бойко. Зокрема, останній вважає, що принципи – це керівні ідеї, які мають важливе значення для ефективного функціонування всієї системи норм певної галузі права. За допомогою принципів не тільки формулюється сучасний державний підхід до правового регулювання сфери соціального забезпечення, а й визначається суть майбутніх правових норм. Принципи – це ідеї, виражені у формі правової норми. Це означає, що принципи є правовими приписами, причому приписами обов'язковими [1, с. 54; 2, с. 184].

А.М. Колодій підкреслює, що утворюючи головний зміст права, юридичні принципи перебирають на себе всі його властивості і функції. А це означає, що: а) вони нормативно-регулятивні, всезагальні, обов'язкові, об'єктивно-зумовлені, історичні й ідейно-політичні категорії; б) їх соціальною функцією є регулювання й охорона суспільних відносин; в) вони є самостійною юридичною категорією, тобто мають відокремлюючі ознаки від усіх інших. Так, від юридичних норм їх відокремлює їх імперативність і безумовність, концентроване відображення у них найважливіших закономірностей даного суспільства. Принципи права вносять одноманітність у всю систему юридичних норм і забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин, цементують усі компоненти юридичної надбудови. Принципи права мають також самостійний вплив на суспільні відносини [3, с. 45].

Отже, проаналізувавши міркування вчених з приводу виділення найважливіших сутнісних ознак принципів права, з'ясування їхньої природи та значення у суспільстві, приходимо до висновку, що останні відіграють ключову роль у побудові та забезпеченні належного функціонування нормативно-правового регулювання в усіх сферах суспільного та державного життя, у конструюванні механізмів правового забезпечення втілення різних прав та свобод громадян, реалізації публічної влади, організації і регулювання суспільних відносин, охороні та захисті найважливіших суспільних цінностей. Принципи права є досить об'ємною правовою категорією, проте у результаті проведеного дослідження, можливим стало виокремити ключові риси та характерні особливості, які дозволяють окреслити зміст поняття «принцип права» у його найбільш загальному значенні.

Отже, вважаємо, що до істотних правових ознак правових принципів можна віднести: 1) об'єктивованість у нормах права. Наведена ознака підкреслює те, що принцип права обов'язково має правовий характер, тобто відповідне положення, вимога, засада повинні бути або безпосередньо закріплені у актах чинного законодавства текстуально, або ж відповідна вимога чи засада повинні безсумнівно (та не допускаючи іншого трактування) впливати зі змісту чинного правового регулювання, за допомогою системного тлумачення його норм; 2) офіційна визнаність. Наведена ознака звертає увагу на випадки відсутності текстуального закріплення принципу права. У таких випадках очевидним є те, що для набуття якостей принципу права відповідне положення чи вимога повинні носити офіційний характер, обумовлюватися єдиною практикою правотлумачення та правозастосування; 3) це вимога, засада, у певних випадках – концепція. Визначаючи зовнішнє вираження принципу права, приходимо до

розуміння, що найчастіше під принципом розуміють саме правову вимогу (наприклад, законність, рівність) чи засаду (наприклад, політична, економічна та ідеологічна багатоманітність). Проте досить часто принцип зовні набуває форми певної концепції, яка не може бути чітко вміщена у вимогу чи засаду, як-то, наприклад, принцип належного врядування. Такий принцип є певною сукупністю вимог, які на певному етапі суспільного розвитку в результаті свого фактичного унікального поєднання, а також і необхідного теоретичного обґрунтування, склали неподільну структуру – єдиний принцип. Принципи-концепції, на наш погляд, є більш складними та похідними від принципів-вимог, принципів-засад, вони сконструйовані вченими теоретиками та зазвичай діють у межах більш спеціальних галузевих правовідносин; 4) відображають закономірності суспільного розвитку, втілюють основні вимоги такого розвитку, відповідним чином корегуючи зміст правових норм; 5) є реальними регуляторами суспільних відносин. Таку ознаку можна більш розширити за кількома напрямками. Серед них: а) принципи права, проникаючи у правосвідомість учасників правовідносин складають основні мотиваційні важелі, орієнтири для певної правової поведінки відповідних суб'єктів. Суб'єкти правовідносин не запам'ятовують безпосередніх чітких норм з різних законодавчих актів, - вони усвідомлюють основні принципи правового регулювання, якими і керуються; б) принципи права слугують ефективним засобом у практиці правозастосування у випадках, коли наявні певні правові колізії чи прогалини. Саме завдяки загальним та галузевим принципам права стає можливим подолання таких прогалин та колізій, належне та якісне розуміння сутності і духу права, вирішення правових спорів, прийняття індивідуально-правових актів; в) скеровують правотворчість. Принципи права носять програмний характер. Найбільш узагальнені правові вимоги, які відображають сутність та зміст права, поряд із тим також слугують певним орієнтиром для удосконалення та розвитку діючої системи законодавства, заповнення її прогалин, подолання колізій.

Переходячи до виокремлення переліку суттєвих ознак саме принципів права соціального забезпечення, слід звернути увагу на позицію С. П. Погребняка, який наводить такі ознаки основоположних принципів: втілення найважливіших цінностей, притаманних певній системі права; концентроване відображення результату розвитку права та визначення напрямків його подальшого розвитку; найбільш загальний характер; пріоритет перед нормами права; підвищена стійкість; самодостатній характер (з точки зору формальної визначеності) та ін. [4, с. 13]. У свою чергу, В.Л. Костюк наголошує, що за своєю суттю, принципи права соціального забезпечення покликані, по-перше, відображати соціальну сутність цієї галузі права в умовах сьогодення, окреслювати перспективи розвитку; по-друге, визначати основоположні засади (положення) щодо правового регулювання відносин з соціального забезпечення; по-третє, забезпечувати цілісність, єдність і системність права соціального забезпечення; по-четверте, сприяти відкритості, доступності та прозорості права на соціальний захист та інших тісно пов'язаних із ним прав; по-п'яте, посилювати дієвість соціально-правового статусу окремих категорій осіб; по-шосте, посилювати інтеграційні процеси розвитку права соціального

забезпечення та законодавства, з урахуванням міжнародного та європейського досвіду [5].

Б.І. Сташків підкреслює, що «принципи права соціального забезпечення ґрунтуються на таких загальнолюдських цінностях та ідеалах, як добро, чуйність, гуманізм, справедливість» [6, с. 27]. І.Ю. Хомич, аналізуючи напрацювання Т.З. Герасиміва, з його суджень робить висновок, що окрім загальних ознак, притаманних усім правовим принципам, для принципів права соціального забезпечення є характерними також специфічні риси: по-перше, сфера їх застосування; по-друге, об'єкти і суб'єкти впливу. Так, об'єктом впливу є правовідносини у сфері соціального забезпечення (їхній зміст), а суб'єктами – учасники цих відносин [2, с. 185].

Дійсно, варто погодитися з тим, що попри наявність загальних правових ознак, що притаманні принципам права в цілому, принципи права соціального забезпечення також характеризуються і специфічними рисами, які переймають від галузі соціального забезпечення. Саме тому досліджувани принципи обов'язково повинні ґрунтуватися на ідеях справедливості та чуйності, відображати власне призначення соціального забезпечення, сприяти удосконаленню правового статусу осіб, що потрапили під дію соціальних ризиків.

Водночас, соціальне забезпечення населення є невіддільним елементом системи прав і свобод людини та громадянина демократичної правової держави. В основу соціального забезпечення покладено загальноправові та галузеві принципи, які складають сутність його правового регулювання, а також дозволяють виявити спрямованість державної соціальної політики, визначити подальші шляхи розвитку та реформування системи соціального забезпечення населення України. Ми погоджуємось з думкою В.О. Гончарова, який зазначає, що ці принципи відіграють важливу роль у становленні й розвитку соціального забезпечення, а саме: (а) служать засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему; (б) дають змогу вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі; (в) дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, що стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість і головні тенденції його розвитку; (г) допомагають правильно розуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його взаємозв'язок з економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян; (д) виступають підґрунтям для тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативно-правові акти містять суперечності [7, с.57].

На думку В.Л. Костюка, основними ознаками принципів права соціального забезпечення є наступні: 1) система основних (керівних) засад (положень), які визначають спрямованість права соціального забезпечення; 2) відображають соціальні тенденції розвитку суспільства та держави; 3) покликані посилювати ефективність, дієвість та доступність права на соціальний захист (соціальне забезпечення), інших тісно пов'язаних із ним прав; 4) спрямовані на належне правове регулювання сучасних відносин із соціального забезпечення; 5) покликані розвивати сучасне, ефективне та доступне законодавство про соціальне забезпечення; 6) спрямовані на гармонізацію права соціального забезпечення, законодавства із урахуванням міжнародних, у тому числі європейських, соціальних стандартів [5].

На думку І.Ю. Хомич, характерними рисами принципів соціального забезпечення є те, що вони: 1) засновані на міжнародних стандартах у галузі соціальної політики; 2) сприяють більш ефективному та соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів; 3) визначають засади державної соціальної політики; 4) відображають засадничі ідеї, керівні положення та основні начала інституту соціального забезпечення, втілені у змісті правовідносин, які виникають у процесі реалізації прав громадян на соціальне забезпечення; 5) втілюють у собі науково обґрунтовані розробки та ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення [2, с. 185].

Кожен науковець наводить слушні міркування з приводу суттєвих ознак принципів права соціального забезпечення. Такі міркування у своїй сукупності дозволяють комплексно та досить глибинно підійти до осягнення сутності і природи принципів права соціального забезпечення. Аналізуючи кожную позицію, приходимо до висновку про необхідність певного синтезу запропонованих суджень, а також формування власних зауважень та тверджень з окресленого питання.

Висновки. Отже, до суттєвих ознак принципів права соціального забезпечення слід віднести: 1) правовий характер принципів права соціального забезпечення; 2) офіційна визначеність та однозначність розуміння; 3) за формами зовнішнього прояву принципи права соціального забезпечення можуть бути правовими вимогами, правовими засадами або правовими концепціями. Концепція є складною формою прояву принципів права соціального забезпечення; 4) забезпечують взаємний зв'язок між закономірностями розвитку суспільних відносин у сфері соціального забезпечення та правовим регулюванням наведеної сфери: вони у найбільш узагальненому вигляді відображають тенденції та вимоги такого розвитку, скеровують зміст чинного соціально-забезпечувального законодавства у напрямі найбільш ефективного задоволення таких вимог суспільства у визначеній сфері, стимулюють вироблення нових правових норм та корегують правозастосовну практику. З іншого боку, наведені принципи слугують орієнтиром для формування такої якості суспільних відносин у сфері соціального забезпечення, які би відповідали досягнутим стандартам соціального захисту, нормативно закріпленим гарантіям захисту соціальних прав тощо; 5) відображають у найбільш концентрованому вигляді сутність та призначення усієї галузі права соціального забезпечення, ґрунтуючись на ідеях справедливості, поваги до людської гідності, добра, співчуття, людяності; 6) у своїй сукупності конструюють модель соціального забезпечення держави; 7) є дієвими регуляторами правовідносин з приводу соціального забезпечення: а) відображаючись у правовій свідомості є основними орієнтирами для правової поведінки суб'єктів соціально-забезпечувальних відносин; б) характеризуючись офіційним закріпленням та визнанням, є важливим засобом для вирішення правових колізій та подолання прогалин у соціально-забезпечувальному законодавстві у процесі правозастосування; 8) є важливим орієнтиром для внесення змін до соціально-забезпечувального законодавства, його удосконалення, покращення правового статусу осіб, які потрапили під дію соціальних ризиків; 9) забезпечують взаємодію вітчизняної галузі соціального забезпечення

та міжнародних стандартів у визначеній сфері, сприяють імплементації останніх у правовій системі України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко М.Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. Київ : «Олан», 2004. 312 с.
2. Хомич І.Ю. Поняття і система принципів соціального забезпечення населення України. *Публічне право*. 2013. № 3. С. 182-189.
3. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46
4. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків, 2009. 36 с.
5. Костюк В.Л. Принципи права соціального забезпечення: поняття, ознаки, види та тенденції розвитку. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2016. № 2 (14).
6. Теорія права соціального забезпечення : Навч. посіб. / Сташків Б.І. Київ: Знання, 2005. 405 с.
7. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05; ІДП НАН України. Київ, 2011. 199 с.

K. Hnatenko

ESSENTIAL SIGNS OF THE PRINCIPLES OF LAW SOCIAL SECURITY

The relevance of the article is that the definition of the content of the category «principle of law» today in the legal scientific literature is devoted to a significant amount of theoretical research. Scholars analyze and reveal the nature and essence of the principles of law as a general category, as well as try to delve into the specifics of the content of sectoral principles, principles of legal institutions, determine their role in the mechanism of legal regulation and the legal system in general. However, despite the in-depth and significant scientific and theoretical work, in legal science there are more and more problems in structuring existing knowledge about the content and features of the principles of law, and especially about the essence and essential features of sectoral principles of law, their role. An important scientific and theoretical task is to clarify the list of essential features of the principles of social security law, because the doctrine of this branch of law to date has not developed a single approach to clarifying the outlined issue. The article offers a theoretical generalization and the latest understanding of the problem of determining the essential features of the principles of social security law. The author as a basis for further scientific research laid scientific and theoretical conclusions on a more general issue of the essential features of the principles of law. It is noted that among such features should be noted their objectivity in the law, official recognition, the ability to act as a real regulator of public relations, to direct lawmaking and law enforcement, and so on. Further revealed more special and specific provisions of the scientific doctrine of social security law on the

selection of essential features of the principles of social security law. It is noted that such considerations together allow a comprehensive and deep approach to understanding the essence and nature of the principles of social security law, and therefore it is advisable to carry out a synthesis of proposed judgments, as well as the formation of their own comments and statements on this issue. The following is the author's list of essential features of the principles of social security law. It is noted that they reflect in the most concentrated form the essence and purpose of the entire branch of social security law, based on the ideas of justice, respect for human dignity, goodness, compassion, humanity.

Keywords: *social security, branch of law, principles, legal system, law-making, law enforcement, legal understanding, legal regulation.*